

Kryzheuski, Henadz

Podstawowe cechy mentalności narodowej, wpływające na sferę religijno-moralną współczesnej Rosji

Studia Teologiczne 28, 395-410

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENADZ KRYZHEUSKI

PODSTAWOWE CECHY MENTALNOŚCI NARODOWEJ, WPLYWAJĄCE NA SFERĘ RELIGIJNO-MORALNĄ WSPÓŁCZESNEJ ROSJI

Treść: Wstęp; 1. Charakterystyka mentalności narodowej Rosjan i jej uwarunkowania; 2. Wpływ mentalności narodowej na życie religijno-moralne współczesnej Rosji; Zakończenie.

Wstęp

Osobliwością *religijnego odrodzenia* Rosji, które rozpoczęło się po 1989 r., jest to, że olbrzymi wpływ na to odrodzenie wykazuje nie tyle tradycja religijna, przekazywana z pokolenia na pokolenie (która faktycznie została przerwana), ile spuścizna mentalnościowa ateistycznej epoki, jak również nieco głębsza „warstwa” mentalności rosyjskiej, uformowanej w okresie epoki przedrewolucyjnej. Zrozumienia współczesnej sytuacji religijno-moralnej rosyjskiego społeczeństwa, domaga się poznania podstawowych cech mentalności Rosjan¹. W artykule tym podjęto dwa zagadnienia: charakterystyka mentalności narodowej Rosjan i jej uwarunkowania oraz wpływ tejże mentalności na sferę religijno-moralną społeczeństwa współczesnej Rosji.

1. Charakterystyka mentalności narodowej Rosjan i jej uwarunkowania

„Narodową” religią Rosjan było i pozostaje się *greko-rosyjskie* prawosławie, chrześcijański wpływ którego na społeczeństwo poprzez wieki był osłabiany różnego rodzaju niereligijnymi czynnikami. Według słów zna-

¹ Ściśle mówiąc, przez termin *Rosjanie* określamy *wielkorusinów*=*русских* – narodowości wschodnie-słowiańskiej, z której składa się większość (około 80%) społeczeństwa Federacji Rosyjskiej.

nego rosyjskiego przedstawiciela współczesnych fundamentalistów prawosławnych O. Płatonowa, „Rosyjskie Prawosławie rozwijało się razem z narodową świadomością i narodowym duchem [wielko]ruskiego człowieka. Im więcej wznosił się duch narodowy, tym więcej wznosiło się Prawosławie. I na odwrót, rozkład narodowego ducha prowadził do degeneracji Prawosławia”². Przez to stwierdzenie, głęboko oddany rosyjskiemu prawosławiu znawca, stwierdza niezdolność tego prawosławia do bycia fundamentem, kierownikiem, oraz wychowawcą ducha narodowego – ono za zwyczaj jedynie kroczyło za tym duchem (za wyjątkiem kilka historycznych momentów interwencji militarnych wewnątrz Rosji), będąc „ideowym atrybutem” lub „zewnątrznym symbolem” narodowym. Z innej strony, według rosyjskiego filozofa M.A.Bierdziajewa, „Prawosławne wychowanie religijne nie jest sprzyjające dla historycznego życia narodów; ono zbyt mało kształtuje społeczną i kulturową postawę, zbyt mało dyscyplinuje osobę. Prawosławie ciągle się waha pomiędzy maksymalizmem świętości a minimalizmem zbyt niskiego poziomu moralnego życia codziennego(...). Prawosławie rosyjskie(...) zbyt mało przyczyniło się do rozwoju w człowieku [wielko]ruskim prawdziwości i odpowiedzialności”³. Konsekwencją tego, według filozofa Iwana Ilina, stało to, że człowiek wielkoruski posiada „słabe, nie zdrowe poczucie własnej godności duchowej”⁴. Nie zauważając swej godności duchowej, on zupełnie nie postrzega godności ducha i duchowej kultury, dlatego nie mając prawdziwej i kierującej nim hierarchii wartości, w swym życiu wszystko mierzy nie godnością, lecz siłą⁵. Przez to „jako osoba, on jest skłonny do niewłaściwego zachowania (on upija się, nieprzyzwyczajenie się wyraża, wyprawia brewerie) (...); jako obywatel, on nie uważa przestępstwo za coś wstydliviego, lecz za werwę; (...) on łatwo dopuszcza się krzywoprzysięstwa”⁶. Współczesne badania socjologiczne i psychologiczne w dużej mierze potwierdzają te osobliwości, zaznaczając brak wśród Rosjan „właściwego samo-zrozumienia, wyraźne uzależnienie od «ważnych» osób w otoczeniu i dążenie do nadawania zbyt wielkiego znaczenia dla statusu społecznego”⁷. Te same badania wskazują, że w porównaniu z Amerykana-

² О. Платонов, *История русского народа в XX веке*, Moskwa, t. 1, s. 63.

³ Н.А. Бердяев, *Оздоровление России*, *Собр.соч.*, Paryż, 1990, t. 4, s. 243.

⁴ И.А. Ильин, *Основные задачи правоведения в России*, w: *Родина и мы*, Smoleńsk, 1995, s. 158-159.

⁵ Тамże

⁶ Тамże.

⁷ К. Касьянова (В.Чеснокова), *Особенности русского национального характера*, Moskwa, 1993, s. 107.

mi, „Rosjanie mają większe dążenia, wskazujące na przekroczenie granic dozwolonych w gonitwie za rozkoszą oraz za natychmiastowym zaspokojeniem żądz”⁸.

Mówiąc o mentalności, wybitny rosyjski pisarz A. Czechow, zaznaczał w końcu XIX wieku, że Rosjanin „posiadał niezwykłą zdolność wierzenia, przenikliwy rozum i dar myślicielstwa, lecz to wszystko rozbija się w proch o bez troskę, lenistwo oraz marzycielską lekkomyślność”⁹. Taką charakterystykę potwierdzali rosyjscy myśliciele – G. Fłorowski, M. Bierdziajew i inni, zaznaczając jako typowe swoistości mentalności rosyjskiej, „marzycielstwo”, „brak samozaparcia się dla prawdy”¹⁰ i „kobiecą uległość” („natura [Rosjanina] określa się jako kobieca, bierna i pokorna w sprawach państwowych, on zawsze czeka na oblubieńca, męża, władcę”¹¹). Ostatnia cecha przejawia się w wynikach badania socjologicznego, w którym do „braku życiowego wyboru i niezdolności wpływu na własne życie” przyznaje się 56% badanych Rosjan; tylko 43% zgadza się z istnieniem takiego wyboru¹². Wymieniona osobliwość w dużej mierze jest rezultatem z jednej strony, wciąż tego samego maksymalizmu prawosławnego, a z drugiej – „azjatycką kobiecością” wschodnio-słowiańskiego charakteru, która z kolei była konsekwencją ścisłego sąsiedztwa Rosji z narodami azjatyckimi.

Wielki wpływ na formacje wielkoruskiej mentalności posiadał rosyjski ustrój państwowy, istota którego sprowadzała się do systematycznego odusuwania swoich poddanych od udziału we sprawowaniu władzy¹³. Z tego powodu naród rosyjski „albo ślepo uwielbia władzę, lub złośliwie ją nienawidzi (...). We władzy on widzi nie brzemień odpowiedzialności, a korzystną wygodę (...) i nie umie ani jej czcić, ani ufać, ani jej podtrzymywać”¹⁴. Rosyjski filozof P. Czaadajew, na początku XIX wieku określając cechy narodowe Rosjan zaznaczał, że „już w starożytnych kronikach ruskich można zauważyć mocny wpływ władzy (...) i prawie nigdy się nie spotyka prze-

⁸ Там же, с. 185-187.

⁹ А.П. Чехов, *В пути. Сочинения*, т. 5, Москва, 1976, с. 474.

¹⁰ Г. Флоровский, *Пути русского богословия*, Париж, YMCA-Press, 1983, cz. IX, p.1.

¹¹ Н.А. Бердяев, *Судьба России. Сборник статей (1914-1917)*, Москва, 1990, cz. I.

¹² Na przykład, w Chinach – 28% i 65% odpowiednio, w USA – 11% i 89% odpowiednio. М.К. Горшков, *Российский менталитет в социологическом измерении, тагазуп «Социологические исследования»*, №6, 2008, с. 27.

¹³ И.А. Ильин, *Крушение России. Корень зла, в зб. Россия и мы*, Смоленск, 1995, с. 143-145,

¹⁴ Там же.

jawów woli społecznej”¹⁵. Z innej strony, charakterystycznym dla ustroju społecznego Rosji była izolacja między sobą tak samo-rządzących się spółek, jak i osób pracujących (czyli istniał brak solidarności społecznej). To pozostawiało ich bezbronniymi wobec uzurpacji praw ze strony samodzielną władzy¹⁶. Oprócz tego, poprzez wieki w Rosji istniała jakby nieoficjalna umowa między ludem i jego władcami, która wyrażała się ze strony ludu w jego pokornym zachowaniu (w odmowie walki o władzę, o swoje prawa, itp.)¹⁷ w zamian za zapewnienie przez władców porządku społecznego, pracy, choć minimalnych, lecz gwarantowanych warunków przetrwania. To wszystko razem z niskim poziomem samodyscypliny narodu wraz z propagandą idei etatyizmu (jako rdzenia ideologii państwowej), na przestrzeni wieków, zaszczepliło bierny paternalizm do mentalności rosyjskiej. Według słów prezydenta Rosji D. Miedwiediewa, ten paternalizm wyraża się w pewności i biernym oczekiwaniu przez obywateli tego, że wszystkie problemy musi rozwiązywać władza państwowa, po dzień dzisiejszy jest naturalnym stylem myślenia większości Rosjan¹⁸. Niektórzy współcześni socjologowie rosyjscy nazywają ten paternalizm „nośną konstrukcją percepcji świata” Rosjan¹⁹. Przy czym, paternalizm ten połączony z charakterystycznym dla Rosjan lenistwem, jest fundamentem „wielkoruśkiej pseudo-wolności”, która nie boi się nawet najbardziej okropnego totalitaryzmu²⁰. Wszystko to w dużej mierze warunkuje istniejącą w mentalności rosyjskiej potrzebę autorytatywnej władzy („mocnej ręki”) w osobie wodza narodowego, niosącego odpowiedzialność za wszystko, co dzieje się w państwie i mającego prawo do zmiany jakiegokolwiek ustawy według swej woli²¹. Tym niemniej, z punktu widzenia innych socjologów, paternalizm Rosjan w ostatnim dwudziestolecu staje się coraz słabszy²²; obywatele

¹⁵ П.Я. Чаадаев, *Апология сумасшедшего*, cyt. wg: <http://www.vehi.net/chaadaev/apologiya.html> 16.02.2006.

¹⁶ О. Платонов, tamże, s. 51.

¹⁷ С. Путилов, «Россия – страна рабов? О проблеме „русского рабства” глазами христиан», magazyn «Uusi kotimaa», styczeń 2008, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=monitor&id=11697>, 12.02.2009.

¹⁸ Д. Медведев, *Россия, вперед!* Oficjalna strona internetowa prezydenta Federacji Rosyjskiej: <http://www.kremlin.ru/news/5413>, 10.09.2009

¹⁹ М.К. Горшков, *Российский менталитет...*, s. 22; Д. Медведев, art. cyt., tamże.

²⁰ С. Путилов, art. cyt., tamże.

²¹ С. Суворов, *О времени измен и перемен*, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=fresh&id=573>, 13.03.2007.

²² В.В. Кочетков, *Социокультурные факторы формирования русских организационных культур*, <http://www.tsogu.ru/institutes/nii/iio/socibul/Publishing/kochtkov4/>, 10.10.2009

już więcej liczą na swoje siły (i swych najbliższych), niż na państwo. Częściowo to potwierdzają wyniki badań socjologicznych²³, jak też istnienie w Rosji jednego z największych poziomów podwójnego i potrójnego wymiaru zatrudnienia obywateli²⁴.

Charakterystyczną swoistością rosyjskiego prawosławia jako ogniska narodowej kultury i oświaty, było to, że jej przedstawiciele poprzez stulecia ograniczali swą działalność w tej sferze jedynie do nauczania czytania i pisania, nie przykładając żadnej uwagi do zaszczepienia racjonalnego podejścia członków społeczeństwa w życiu codziennym²⁵. Z innej strony, na przestrzeni całej rosyjskiej historii, prawosławie niemal nie wychowywało narodu do wprowadzenia religijnej kultury (jak też kultury w ogóle) do życia codziennego. To w dużej mierze stało się przyczyną zakorzenienia głębokich religijno-apokaliptycznych tendencji w mentalności rosyjskiej, i w konsekwencji formowało styl życia, który odznaczał się swoistą tymczasowością i powierzchownością (ze względu na oczekiwanie szybkiego nadejścia paruzji)²⁶. Wraz z teoretycznym maksymalizmem, prawosławie w znacznym stopniu przyczyniało się do zakorzenienia w tej mentalności teoretycznego „fundamentalizmu religijnego” – dążenie do słownego wyrażania wysokich ideałów religijnych, co w praktyce życiowej było mocno hamowane przez zupełnie inne, nie religijne cele²⁷. Ta cecha jaskrawo przejawiała się w wynikach badań socjologicznych z r. 2007, które ujawniły „odrazę” Rosjan do różnego rodzaju niemoralnych zachowań. Do takich zostały zaliczone: homoseksualizm przez 84% respondentów, zamiłowanie do gier hazardowych -73%, zło używania alkoholu - 73%, zdrady małżeńskie - 63%, branie łapówki - 62%²⁸. Dodajmy, że przytoczone „teoretyczne”

²³ Т.В. Токарева, *Религиозные компоненты механизмов идентификации в транзитивном социуме*, dysertacja doktorska, Saratów, 2003, s. 77; А.В. Немировская, *Структура и динамика ценностных ориентаций в массовом сознании населения региона в условиях трансформации российского общества*, dysertacja doktorska, Krasnojarsk, s. 105.

²⁴ В. Петухов, *Патернализм россиян – это миф*, *тагазуп «Русский журнал»*, <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Paternalizm-rossiyan-eto-mif>, 12.10.2009.

²⁵ А.В. Карташев, *Очерки по истории Русской Церкви*, Moskwa, 2000, t. 2, s. 765-766.

²⁶ В. Чаплин, *Православие и общественный идеал сегодня*, w zb. *Пределы светскости. Общественная дискуссия о принципе светскости государства и о путях реализации свободы совести*. Zest. А.Верховский, Moskwa, 2005, s. 166-167; Степун Ф.А., *Мысли о России. Национально-религиозные основы большевизма: пейзаж, крестьянство, философия и интеллигенция. Чаемая Россия*, St. Petersburg, 1999, s. 9-11.

²⁷ Со potwierdzają badania socjologiczne: К. Касьянова (В. Чеснокова), dz. cyt., s. 191-192.

²⁸ А.А. Голов, *Моральные ограничения в России и США. Данные опроса Аналитического Центра Юрия Левады в декабре 2007 г.*, www.levada.ru, 29.09.2009.

odniesienie Rosjan do wymienionych moralnych wad (zwłaszcza do trzech ostatnich), nie wiąże się z ich zachowaniem praktycznym.

Mówiąc o cechach mentalności nie sposób pominąć stosunek Rosjan do wierności słowu. Wiadomo, że chrześcijaństwo przyszło na Ruś w „mniejszym” obliczu bizantyjskim. Stąd też w ascetyzmie zakonnym Słowianie wschodni upatrzili zasadniczy sposób zbawienia człowieka (na przykład, w ich hierarchii wartości duchowych najwyższym ideałem chrześcijanina był doskonały pustelnik). Jedną z konsekwencji takiego odbioru duchowości stało to, że ruscy przyjęli jako swoistą zasadę, tradycyjne ściśle ascetyczne (apofatyczne-duchowe) odniesienie się mnichów bizantyjskich do słów jako „kłamstwa *a priori*”²⁹. Do tego, zupełny brak tradycji scholastycznej na Rusi (Rosji) oraz bardzo słaby wpływ prawosławia, jako ośrodka oświaty, doprowadziło do powstania w społeczeństwie specyficznej nieuświadomianej hierarchii. W tej ostatniej, bezsłowny (niemy) pomysł liczy się znacznie „wyżej” niż słowo napisane, które z kolei liczy się „wyżej” niż słowo wymawiane³⁰. W taki sposób na przestrzeni wieków, w narodzie formowała się swego rodzaju „bezwartościowość słowa” tak pisanego, jak i wymawianego (dzięki też swoistej odrazie Rosjan do wszystkiego, co jest „formalne”, „prawne”). W dużej mierze dzięki tej deformacji, już w epoce stalinizmu stało się możliwe niesamowite „przesycenie” społeczeństwa kłamstwem, które stało się nie tylko sposobem przetrwania, lecz powszechnym stylem życia. To z kolei, doprowadziło do tego, że we współczesnej mentalności rosyjskiej istnieje zadziwiająca „nieczułość” na słowa. Najbardziej jaskrawo ta osobliwość przejawia się w odniesieniu do obietnic, które w środowisku wielkoruskim nie są odbierane na serio, a niedotrzymanie obietnicy jest zjawiskiem zupełnie normalnym (jak też kłamstwo w stosunkach międzyludzkich, zwłaszcza między osobami nieznanymi).

Tradycyjnym dla mentalności rosyjskiej było i jest przeciwstawienie się wszystkiemu, co jest „formalne”, „jurydyczne”, „prawne”. Postawa taka pojawiła się w tej mentalności dzięki głębokiemu, jednak nieadekwatnemu zakorzenieniu przeciwstawienia „łaski” wobec „prawa” (wprowadzonemu przez apostoła Pawła), co zostało u Rosjan rozpowszechnione poza granice prawa cerkiewnego na wszystkie sfery życia codziennego. Stąd pochodzą uprzedzenia do jurysprudencji, „prawny nihilizm”, uwielbienie dla „ofiar”

²⁹ P. Evdokimov, *Prawosławie*, Warszawa, 1964, s. 194-197; A. Lazari, *Mentalność rosyjska*, Katowice, 1995, s. 16.

³⁰ И. Данилевский, Ю. Магаршак, *Имперское искажение*, газетин «Время новостей», <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=16216>, 22.01.2007.

prawa (np. katorżników)³¹. Taka specyfika, razem z tradycyjnym paternalizmem, niskim stopniem samodyscypliny, oraz istniejącą przez stulecia niesprawiedliwością prawną i nierównością wobec sądu, stały się główną przyczyną bardzo słabej świadomości prawnej narodu rosyjskiego już przy końcu XIX wieku. Więcej, naród ten „nienawidził” prawa w ogóle, podporządkowując się mu wyłącznie jako sile zewnętrznej³². Temu też mocno sprzyjał tradycyjny w historii rosyjskiej brak wolności osoby i brak jej nietykalności³³. Jeszcze bardziej pogorszyła sytuację w tej sferze okropna niesprawiedliwość w odniesieniu do uczciwych obywateli w epoce terroru stalinowskiego, oraz „rewolucja kryminalistów” w pierwszej połowie lat 1990-ch. Oprócz tego, stała bezbronność prawna i brak minimalnej niezależności materialnej uformował w mentalności Rosjan tradycyjny styl nieformalnych stosunków międzysobowych (znajomości, kumoterstwa itp.)³⁴, jak też głęboko zakorzeniły się niemoralne sposoby przetrwania (kłamstwo, łapówkarstwo, złodziejstwo itp.).

Jeszcze jedną cechą charakterystyczną mentalności rosyjskiej jest niemal zupełny brak świadomości historycznej. O tym na początku wieku XIX pisał już wspomniany filozof P. Czaadajew: „Doświadczenie historyczne dla nas [Rosjan] nie istnieje; pokolenia i wieki przeleciały bez korzyści dla nas”³⁵. Wtórował mu publicysta słowianofil Iwan Aksakow: „A czy nie przez to wszystkie nasze nieszczęścia i złości, że tak słuaba jest w nas, i w arystokratkach i w demokracjach, rosyjska świadomość historyczna, martwy jest zmysł historyczny!”³⁶. Aktualność wskazanej cechy potwierdzają wyniki badań z 2007 r., w których respondentom – rosyjskim obywatelom – były postawione łatwe pytania z egzaminu szkoły średniej z historii Rosji. Prawidłowo odpowiedzieć na te pytania zdołało tylko 2% poproszonych osób (w grupie posiadających wykształcenie wyższe – 5%)³⁷. Konsekwencją takiego stanu w społeczeństwie rosyjskim jest zniekształcona ocena moralna najważniejszych wydarzeń historycznych. Na przykład, w 2007 r. około

³¹ A. LAZARI, *Mentalność rosyjska*, s. 16

³² О. Платонов, dz. cyt., s. 51.

³³ Кистяковский Б., *В защиту права*, w: *Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции*, Moskwa, 1909.

³⁴ К. Касьянова, dz. cyt., s. 213.

³⁵ П.Я. Чаадаев, *Философические письма*, cyt. wg: <http://www.vehi.net/chaadaev/filpisma.html> 16.02.2006.

³⁶ Сут. wg.: А.И. Солженицын, *Россия в обвале*, Moskwa, 1998, s.154-155.

³⁷ ВЦИОМ: *Только 2% россиян хорошо знают историю*, «РосБизнесКонсалтинг.ру», <http://top.rbc.ru/society/03/10/2007/121384.shtml>, 03.10.2007.

połowa badanych oceniała rewolucję bolszewicką z 1917 r. jako pozytywne wydarzenie historyczne³⁸. Brak pamięci historycznej też mocno sprzyja rozpowszechnieniu w społeczeństwie rosyjskim historycznych mitów, co z kolei prowadzi do wysokiej popularności różnego rodzaju utopijnych ideologii aż do dnia dzisiejszego.

Tradycyjną cechą mentalności rosyjskiej jest też *izolacjonizm*, bazujący na idei zupełnej wyjątkowości Rosji³⁹. Po krachu systemu sowieckiego w 1991 r. dzięki panowaniu w społeczeństwie pro-zachodniej „demokratyczno-rynkowej” euforii, zajaśniała nadzieja wyzwolenia mentalności z tych idei. Jednak nadzieja ta znikła z powodu rozczarowania i apatii po r. 1992⁴⁰, w dużej mierze w związku z bardzo bolesnym dla Rosjan procesem przemiany ich sowieckiej identyczności na post-sowiecką. Bowiem, będąc większością etniczną w ZSSR i mając mocną „państwową” identyczność, oni przeżyli wraz z krachem ZSSR kryzys świadomości mocarstwowej, gwałtowne zmniejszenie terytorium kraju i demograficzną katastrofę⁴¹. Właśnie jako kompensacja tych zjawisk powstał w społeczeństwie mocny wzrost popularności idei nacjonalistycznych, opierających się na tradycji imperialnego prawosławia⁴². Ten wzrost na początku lat 2000-ch otrzymał poparcie ze strony władzy państwowej, która rozpoczęła nie afiszowaną propagandę *ideologii prawosławnej*, opartą na ideach etatyzmu wraz z ideami „świętości rosyjskiej historii”, „wybraństwa narodu rosyjskiego” itp. Jednym z jaskrawych przejawów izolacjonizmu⁴³ w społeczeństwie rosyjskim jest tradycyjne *nastawienie anty-zachodnie* (*антизападничество*), które w swej istocie jest infantylnym niezadowoleniem (chęć życia jak na Zachodzie bez możliwości osiągnięcia jego poziomu) wraz z pseudo-kolektywizmem. Potwierdzeniem tego jest to, że rosyjscy *anty-zachodni* aktywiści (*антизападники*) w swej większości mają zachodni styl życia (w obco-

³⁸ День 7 ноября – красный или черный? О своем отношении к событиям октября 1917 года рассказывают священнослужители РПЦ МП, <http://www.regions.ru/news/2107477/>, 07.11.2007.

³⁹ Г. Кочетков, *Всемирная отзывчивость или изоляционизм?* w: Церковь и мир, Moskwa, 2004, s. 57.

⁴⁰ С. Филатов, *Осознает ли Третий Рим...*, tamże.

⁴¹ С.В. Рыжова, *Русское самосознание и этничность в православном дискурсе 90-х годов: толерантность и экстремизм*, w: Религия и идентичность в России, zest. М.Степанянц, Moskwa, 2003, s. 20-22.

⁴² Тамże; Ю.Сипко, *Имперское сознание – просто животный инстинкт*. Интервью с главой российских баптистов, беседовал В.Макаров, <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=16038>, 11.01.2007.

⁴³ М.К. Горшков, *Российский менталитет...*, s. 36-37.

waniu, odpoczynku, ubieraniu, jedzeniu itd.), a miłą sobie rosyjską specyfikę cenią jakby zewnątrznie, podobnie jak zagraniczni turyści⁴⁴.

2. Wpływ mentalności narodowej na życie religijno-moralne współczesnej Rosji

Wspomniane wyżej cechy mentalności rosyjskiej, w tym przede wszystkim izolacjonizm i „religijny fundamentalizm”, wzmocnione przez założenia *ideologii prawosławnej*, jeszcze przed rewolucją 1917 r., wywarły duży wpływ na charakter identyfikacji narodowej, która zaczęła oznaczać nie tyle przynależność do „my”, ile przeciwstawnie wobec „nich”⁴⁵. Do tego, bezwzględność i bezkompromisowość w ocenie sposobu myślenia i zachowania⁴⁶, będąc przez dziesięciolecia totalitaryzmu bolszewickiego propagowane jako cnota, doprowadziły współczesne społeczeństwo rosyjskie do niskiego poziomu tolerancji ideowej i religijnej. Jedną z konsekwencji takiego stanu jest to, że zdecydowana większość tego społeczeństwa nie rozumie i nie przyjmuje faktu, że religia jest wolnym wyborem człowieka. Powszechnie liczy się, że przynależenie do jakiejś grupy etnicznej oznacza automatyczną przynależność do odpowiedniego wyznania religijnego. Przy czym, przejście do innego wyznania uważa się albo za zdradę, albo za rezultat czyjejś wrogiej działalności misyjnej⁴⁷. Jeszcze jedną konsekwencją bezwzględności i bezkompromisowości jest istnienie w społeczeństwie rosyjskim głębokiej alienacji między członkami społeczeństwa⁴⁸ oraz brak zgody między nimi⁴⁹. Potwierdzają to wyniki badań socjologicznych, prowadzonych w ostatnich latach. Wskazują one, że stosunki między różnymi grupami społecznymi uważa jako „konfliktowe” 31% respondentów, zaś jako „partnerskie” tylko 5%⁵⁰.

Taki stan społeczeństwa, wraz z niskim poziomem kultury codziennej jego członków, odbija się z jednej strony na słabym stopniu prawdziwe-

⁴⁴ Я. Кротов, *Неновое средневековье. Антизападничество*. http://www.krotov.info/yakov/5_hist/61_nenovoe/2_2_antizapadnich.htm, 03.07.2006.

⁴⁵ A. LAZARI, *Mentalność rosyjska*, s. 58, 79; К.Касьянова, dz. cyt., s. 341.

⁴⁶ К. Касьянова, dz. cyt., s. 213.

⁴⁷ Т. Альбрехт, *Чужие здесь не верят*, магазин «Огонек», №43, 23-29.10.2006.

⁴⁸ Игумен Кирилл (Сахаров), *Воспоминания*. Часть 13. Церковная община в современных условиях, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=2261>, 28.10.2008.

⁴⁹ *Дефицит единства и согласия. Своё мнение о празднике 4 ноября высказывает председатель РС ЕХБ Ю.К. Сипко*. И. Чернова, «Radio ТЕОС», 03.10.2007.

⁵⁰ Т.В. Токарева, *Религиозные компоненты ...*, s. 52.

go patriotyzmu, z drugiej – w popularności niezdrowego „prawosławnego patriotyzmu”. Według badań, około 63% Rosjan nie chciałoby emigrować; 17% – chcieliby, lecz nie mają takiej możliwości; 2% – przygotowuje się do emigracji; 4% – są gotowi wyjechać za granicę na jakiś czas; 14% – nie mogą nic powiedzieć na ten temat⁵¹. Tak więc, około 37% Rosjan w różnym stopniu gotowi są porzucić swój kraj. Przedstawione dane potwierdza jeszcze jedno badanie, według którego, jako „rzecz normalną” badani Rosjanie uważają: „wyjazd na stałe do obcego kraju” – 62% Rosjan; „ślub z obcokrajowcem” – 52%⁵². Niski stopień szacunku wobec swej narodowości i kultury narodowej potwierdzają wyniki badań samoświadomości Rosjan – mieszkańców republik Bałtyckich w 2003 r.⁵³. Po krachu ZSSR narody bałtyckie próbowały zmusić ludność rosyjską do opuszczenia ich krajów, jednak absolutna większość Rosjan nie zgodziła się na powrót do Rosji. Oni zgodzili się raczej mieszkać w obcym państwie jako niemal bezprawni „nie-obywatele”, niż mieszkać w Rosji jako pełnoprawni obywatele. Z tego socjologowie wyprowadzają wniosek, że Rosjanie mieszkający w krajach Bałtyckich nie mają poszanowania własnej kultury, „gdy pojęcie «kultura» oznacza nie listę wybitnych imion (Puszkin, Tołstoj i inni), lecz przejawy trwałego stylu życiowego”. Więcej, dla tych bałtyckich Rosjan charakterystyczną cechą jest „głęboka niewiara w możliwość Rosji zostać «normalnym» europejskim krajem; oni nie oczekują od Rosji niczego dobrego”⁵⁴. Podobne anty-patriotyczne poglądy są bardzo popularne wśród rosyjskich emigrantów, którzy porzucili Rosję w ostatnim dwudziestoleciu. Oni aktywnie podtrzymują za granicą negatywne nastawienie wobec swej ojczyzny i byłych współobywateli⁵⁵. Z drugiej strony, w samym kraju dość rozpowszechnionym zjawiskiem jest niezdrowy „prawosławny patriotyzm”, który nieustannie poszukuje i znajduje potwierdzenia „zupełnej wyjątkowości” Rosji wobec wszystkich pozostałych „wrogo nastawionych” państw świata⁵⁶ (przy tym ilość stronników radykalnego rosyjskiego nacjonalizmu

⁵¹ О.А. Митрошенков, *Пространство российской духовной культуры: испытание переменами*, тагазуп «Социологические исследования», №11, 2005, s. 25.

⁵² *Россияне об истинном патриотизме: итоги опроса*. Всероссийский центр изучения общественного мнения (ВЦИОМ), <http://www.regions.ru/news/nations/2033769/>, 05.12.2006.

⁵³ Д. Фурман, Э. Задорожнюк, «Притяжение Балтии (балтийские русские и балтийские культуры)» в сб.: *Религия и идентичность в России*, s. 98-120.

⁵⁴ Тамże, s. 120.

⁵⁵ В. Тишков. *Русский мир: смысл и стратегии*, <http://www.sr.fondedin.ru>, 01.06.2007.

⁵⁶ Р. Лункин, *Патриотизм – это дорого и страшно*, <http://portal-credo.ru/site/?act=comment&id=1256>, 21.07.2007

nie przewyższa 11-15% ludności kraju⁵⁷). Ważną przyczyną tego pseudo-patriotyzmu (oprócz przedstawionych wyżej cech mentalnościowych) jest poniżony i znieważony stan olbrzymiej ilości Rosjan, którzy z powodu codziennej nędzy materialnej i bezprawia, usiłują zachować swoją godność poprzez wywyższenie siebie⁵⁸ i poszukiwanie wrogich sił, winnych wszystkim problemom Rosji. Taki stan rzeczy potwierdza jeszcze jedno badanie, które wskazuje, że większość mieszkańców Rosji określa siebie jako nie-szczęśliwych; według „skali zadowolenia ze swego życia” Rosja zajmuje 172 miejsce z 178 możliwych⁵⁹.

Przeanalizowane wyżej cechy mentalności rosyjskiej, a przede wszystkim, izolacjonizm, ideowa i religijna nietolerancja wraz z brakiem świadomości historycznej (zamienionej przez mity i skażoną ideologią) mocno wpływają na odrzucenie przez współczesnych Rosjan innych nieprawosławnych wyznań chrześcijańskich. Zdecydowana większość Rosjan jest przekonana, że tylko prawosławie rosyjskie jest jednym i jedynym w świecie prawdziwym chrześcijaństwem, gdyż wszystkie pozostałe Kościoły (w tym i katolicki) – są zupełnie heretyckie. Z tego powodu, ekumeniczne stosunki zwierzchnictwa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, zwłaszcza dialog z Watykanem nie są popularne wśród wiernych prawosławnych. Co zaś dotyczy jedności powszechnej chrześcijan, to nieprzewyciężone trudności jej osiągnięcia jawią się dla większości prawosławnych Rosjan dowodem „Boskiej woli dla ocalenia chrześcijaństwa wewnątrz prawosławia rosyjskiego”⁶⁰. Oprócz tego, bardzo popularną wśród prawosławnych jest mitologia Wielkiej schizmy, która mówi, że całą winę za rozłam ponosi strona łacińska, która popadła w herezję. Dlatego pojednanie jest możliwe jedynie na bazie prawosławia, wraz z umową, że katolicy wyrzekną się herezji i przyjmą pokutę za odłączenie, a nie na odwrót. W związku z tym, podporządkowanie się prawosławia władzy Papieża będzie odejściem od idei „Moskwa – Trzecim Rzymem”, co dla rosyjskich „prawosławnych pa-

⁵⁷ М.К. Горшков, *Российский менталитет...*, s. 34

⁵⁸ Co przejawia się w popularnych wśród ludu rosyjskiego „aksjomatycznych” stwierdzeniach: „choć jesteśmy nędzni, to jednak jesteśmy najbardziej moralne w świecie”, „wszyscy narody zarażeni są materializmem, my zaś dążymy do duchowości”, „nasza wiara prawosławna jest najbardziej prawdziwą w świecie” itp. П. Цюкало, *Великое пробуждение или великая скорбь?* magazyn «Другие новости», 07.03.2007.

⁵⁹ Почему русские несчастны – мнения священнослужителей,

⁶⁰ Ср.: Н. Геда, *Русская антикафоличность – попытка постановки вопроса*, http://www.byzcath.ru/index.php?branch=library&book_id=266, 13.06.2006.

triotów” jest zupełnie nie do przyjęcia⁶¹. Jeszcze jedną przeszkodą jedności chrześcijan jest olbrzymi wpływ twórczości F. Dostojewskiego (dla którego Papież i antychryst są synonimami), oraz rosyjskiej literackiej i filozoficznej mitologii o „wyjątkowym” charakterze Rosji⁶², co jest „miłym dla serca” niemal każdego prawosławnego Rosjanina. Mocnym jest też wpływ mitologii *słowianofilstwa* z jej podstawową fałszywą ideą o „soborowości” („sobорности”) prawosławia, że „tylko sobór prawosławny jest prawdziwym uwidocznieniem Kościoła, w odróżnieniu od papieskiego totalitaryzmu”. Dlatego odejście od „soborowości” na rzecz zwierzchnictwa Papieża dla osiągnięcia jedności jest dla prawosławnych nonsensem⁶³. Oprócz tego, dodatkową przeszkodą dla osiągnięcia jedności chrześcijańskiej jest pozostałość poprzedniej epoki sowieckiej, w której Watykan uważany był za jednego z najbardziej radykalnych wrogów państwa sowieckiego. Dlatego kontakty (a tym więcej pojednanie) wciąż oznaczają dla dojrzałego pokolenia Rosjan coś nie patriotycznego i wprost zdradzieckiego. Dodajmy, że w społeczeństwie rosyjskim są bardzo rozpowszechnione pseudo-historyczne „czarne legendy” o Kościele katolickim (o inkwizycji, krucjatach, spaleniach na stosie itp.), które były wmawiane przez państwo i Cerkiew poprzez wieki i o czym do dziś publikuje się bardzo mało prawdziwej informacji. Tym niemniej, we współczesnej Rosji istnieje zaciekanie katolicyzmem wśród Rosjan (zwłaszcza wśród inteligencji i w miastach). Jednak według doświadczenia duszpasterzy, przychodzą do wiary katolickiej jedynie potomkowie Rosjan, Polaków, Niemców, Białorusinów i innych narodowości europejskich, lecz nie „czyści” wielkoruscy.

Radykalne reformy ekonomiczne i socjalno-polityczne w ciągu ostatnich 20 lat doprowadzają do społecznej transformacji i powolnego przekształcenia niektórych cech mentalnościowych. Jednak głębsze „warstwy” mentalności, do których należy większość z wyżej wymienionych cech, pozostają niemal bez zmian⁶⁴. Trzeba zaznaczyć, że w społeczeństwie

⁶¹ Там же.

⁶² Z bardzo jaskrawą ideą rosyjskiego mesjanizmu, która mówi, że „tylko rosyjska Cerkiew prawosławna jako skupienie szczególnej ofiarniczej i mistycznej rosyjskiej duchowości musi podjąć misję zbawienia chrześcijaństwa z ucisku zachodniego racjonalizmu, materializmu i sekularyzmu, którzy zostali zrodzeni przez Kościół Zachodni”. Н. Гада, *Русская антикафоличность...*, там же.

⁶³ Там же.

⁶⁴ М.К.Горшков, *Российский менталитет...*, s. 21.

rosyjskim na razie nie został uformowany całościowy system wartości⁶⁵ z powodu braku wyraźnie sformułowanego modelu rozwoju państwa i głównych podstaw wartości społecznych⁶⁶. Według opinii niektórych socjologów rosyjskich, znaczna część społeczeństwa ma ambiwalentną świadomość, z orientacją tak na nowe „demokratyczne” wartości, jak jednocześnie na wartości tradycyjne⁶⁷. Wyniki badań wskazują też na „ideowy” podział społeczeństwa w odniesieniu do wartości. Według tych danych, dla około 35% ludności wciąż ważną rolę odgrywają wartości propagowane w minionej epoce historycznej (mocarstwowość, kolektywizm, równość itp.), gdy dla około 60% społeczeństwa stają się ważniejsze „nowe” wartości (swoboda, indywidualizm, własność prywatna itd.)⁶⁸. Taką dynamikę częściowo potwierdza wynik badania, w którym na pytanie „czy interes państwa jest ważniejszy niż interesy pojedynczych osób?”, odpowiedziało się za państwem 40% respondentów, za dobrem osoby – 47%⁶⁹. Podobny podział pokazują dane innego badania, gdzie respondentom proponowano wybrać z kilku zaproponowanych określeń główny cel człowieka. Za taki cel 51% spytanych wybrało „osiągnięcie osobistej pomyślności”; podczas gdy 43% za ważniejsze uważa „podążenie za swymi tradycjami moralnymi i wiarą”⁷⁰. Dodajmy, że gdy w 1987 r. 59% spytanych określiło „osobiste jakości człowieka” jako główny czynnik osiągnięcia prestiżu i statusu społecznego, to w 2003 r. jako główny ten czynnik określiło tylko 16%, wysuwając na pierwsze miejsce „posiadanie materialnych środków” (co w 1987 r. znajdowało się na drugim miejscu)⁷¹. Taką tendencję potwierdza fakt, że dla współczesnych Rosjan pojęcie „demokracja” ma nie tylko społeczno-polityczne znaczenie, lecz społeczno-ekonomiczne (czyli dla nich „demokratyczne” to wszystko, co służy wzrostowi poziomowi materialnego obywateli oraz zabezpiecza podstawy sprawiedliwości społecznej)⁷².

⁶⁵ Е.В.Обаева, Социокультурный анализ нравственных регулятивов в трансформирующемся российском обществе, dysertacja doktorska, Rostow-na-Donie, 2005, s 99; А.В. Немировская, *Структура и динамика...*, s. 90-98.

⁶⁶ Е.В. Обаева, Социокультурный анализ .., s. 118.

⁶⁷ Е.Ю. Кривошеина, *Динамика ценностных ориентаций в современном российском обществе: проблема соотношения светского и религиозного*, dysertacja doktorska, Moskwa, 2004, s. 158-159.

⁶⁸ Л. Бызов, *Ценности: Народность и православие*, <http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/2576.html>, 03.05.2006; Обаева Е.В., *Социокультурный анализ...*, s. 99.

⁶⁹ Е.В. Обаева, *Социокультурный анализ...*, s.107-112.

⁷⁰ Л. Бызов, *Ценности: Народность и православие...*, tamże.

⁷¹ Е.В. Обаева, *Социокультурный анализ...*, s. 107-112.

⁷² *Директор Института социологии РАН М.Горшков: «Россияне доверяют только Путину, РАН и РПЦ МП. И считают демократичным все, что служит повышению жизненного уровня людей»*, gazeta «Известия», 24.02.2008.

Jeszcze jedną cechą charakterystyczną rosyjskiej mentalności jest wyostrzone poczucie sprawiedliwości społecznej Rosjan. To jaskrawo potwierdzają wyniki badań socjologicznych. W 1997 r. około 50% ludności uznawało „równość życiowych możliwości” jako wartość wyższą niż „swoboda indywidualna”. Do tego, „równość” około 33% respondentów uznawało jako główny cel rozwoju społecznego⁷³. W badaniu z 2006 r. respondentom była proponowana hipotetyczna sytuacja, w której „ekonomiczny stan kraju polepsza się, obywatele żyją coraz lepiej, gdy ich stan materialny nie zmienia się”; po czym stawiano pytanie: „jak przez was będzie oceniona taka sytuacja?” We wszystkich grupach społecznych ta sytuacja była odebrana niemal identycznie jako: 62% – zasmucająca, 16% – będzie cieszyć, 16% – zostanie obojętną⁷⁴.

Do tradycyjnych cech mentalności rosyjskiej zaliczy się też kolektywizm. Jednak trzeba odznaczyć, że prawdziwy kolektywizm nie jest właściwy dla Rosjan, bowiem oni zazwyczaj nie są skłonni do życia według ciągłego i automatycznego uzgadniania własnych celów i interesów z celami i interesami innych ludzi, w obrębie wspólnie ustanowionych praw⁷⁵. W rozumieniu Rosjan kolektywizm jest czymś w rodzaju „bycia w tłumie”, żeby „żyć jak wszyscy”⁷⁶ (co potwierdza wynik ostatniego z wyżej przedstawionych badań). Takie rozumienie jaskrawo potwierdza już wspomniany ostry deficyt zgody społecznej, jak też wyniki badań, według których kolektywizm jako wartość uznaje tylko 8% respondentów (choć 25% uznaje za wartość „pomoc wzajemną między ludźmi”)⁷⁷. Oprócz tego, według opinii socjologów, transformacja społeczna przyspiesza przejście społeczeństwa do wyraźnie indywidualistycznego sposobu myślenia⁷⁸.

Analizując charakterystyczne cechy mentalności, należy wskazać na wysoki stopień otwartości osobowej Rosjan, oraz ich gotowość podzielenia się z potrzebującymi⁷⁹. To potwierdzają dane badań socjologicznych, które wskazują na przewagę u Rosjan osobowych jakości „współczucia”

⁷³ М.К. Горшков, *Российский менталитет...*, s. 4.

⁷⁴ Е. Балацкий, *Неадекватные завистники*, <http://wciom.ru/arkhiv/tematicheskii-arkhiv/item/single/3321.html> 04.10.2006.

⁷⁵ А. Даниэль, *Еще раз о либеральных ценностях*, w: *Пределы светскости...*, s. 176-177.

⁷⁶ Ю. Левада, «Человек ограниченный»: уровень и рамки притязаний, «Мониторинг общественного мнения», 2000, № 4, s. 9.

⁷⁷ В.В. Кочетков, *Социокультурные факторы...*, тамże.

⁷⁸ Е.В. Обаева, *Социокультурный анализ...*, s.107-112.

⁷⁹ К. Мацан, *На уровне сердца. Россия глазами католиков*, magazyn «Фома», czerwiec-sierpień 2006.

nad „niewrażliwością”, „szczerości i otwartości” – nad „odosobnieniem” i „skrytością”⁸⁰.

Zakończenie

Przedstawiony materiał stanowi bardzo zwięzłe rozpatrzenie najbardziej ważnych cech mentalności rosyjskiej, bezpośrednio wpływających na sferę religijno-moralną współczesnego społeczeństwa rosyjskiego. Zostały tu też krótko rozpatrzone główne przyczyny formowania tych cech mentalności (swoistości) oraz problemy rozwoju prawosławia rosyjskiego, jak też historyczno-politycznego rozwoju Rosji. Źródłami do tego rozpatrzenia były filozoficzno-teologiczne i literackie dzieła wybitnych autorów rosyjskich XIX – XX w., i dane licznych badań socjologicznych z ostatnich lat, zaczerpnięte z prac doktorskich, czasopism naukowych i społeczno-politycznych. Przeprowadzone analizy jednoznacznie wskazują, że głównymi przyczynami kryzysu religijno-moralnego współczesnego społeczeństwa rosyjskiego jest ukształtowana w przeszłości rosyjska mentalność⁸¹. Poznanie przyczyn tego kryzysu, wraz z wykorzystaniem całego dorobku Kościoła katolickiego, daje możliwość znalezienia najbardziej adekwatnego sposobu na jego rozwiązanie.

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ РУССКИХ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РЕЛИГИОЗНО-МОРАЛЬНУЮ СФЕРУ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

КРАТКО

В представленной статье в очень краткой форме рассмотрены те основные черты русской ментальности, которые оказывают непосредственное влияние на религиозно-моральную сферу современного российского общества. Кратко изложены главные

⁸⁰ Е.В. ОБАЕВА, *Социокультурный анализ.*, s.107-112.

⁸¹ Zob. krótką analizę tego kryzysu: H. Kryzheuski, *Problemy religijno-moralne współczesnej Rosji*, *Collectanea theologica*, Nr 4, 2008, s. 139-151.

причины формирования этих ментальных особенностей, и прежде всего, проблемы исторического развития православия и политико-общественного строя в России. Источниками рассмотрения явились работы российских философов, теологов и деятелей культуры XIX – XX веков, данные многочисленных социологических исследований, почерпнутые из диссертационных работ российских ученых, публикаций в научной и общественно-политической прессе последних двух десятилетий. Проведенный анализ однозначно указывает, что главной причиной религиозно-морального кризиса современного российского общества является специфическая ментальность его членов, которая была сформирована в предыдущие исторические эпохи. Изучение причин указанного кризиса вместе с использованием всего богатства опыта и знаний, накопленных Католической Церковью, может дать возможность нахождения адекватного пути выхода из данного кризиса.